

Transitieadvies; Water en bodem sturend in de beleidscyclus van de Omgevingswet

Dit advies is gericht op het consortium van het Raak-publiek onderzoek Water en Bodem Sturend in de Omgevingswet, bestaande uit publieke en private partijen zoals waterschappen, gemeenten, provincie Zuid-Holland en de Omgevingsdienst Regio Utrecht. De achtergronden en belangen van deze partijen zijn weergegeven in bijlage 1 van het onderzoeksverslag. Daarnaast is het advies ook gericht op de gemeenten waarmee is samengewerkt buiten het consortium.

De watertransitie

De watertransitie in Nederland markeert een cruciale verschuiving in de manier waarop we omgaan met ons water. De watertransitie is de transitie van integraal waterbeheer, naar duurzaam waterbeheer. Oorspronkelijk gericht op ruimtegebruik en versnelde waterafvoer, evolueerde het waterbeheer naar een integrale benadering waarbij brongericht en gebiedsgericht waterbeheer centraal staan (van Eijk, 2015). Met de verschuiving naar duurzaam waterbeheer wordt een nieuwe benadering toegevoegd: co-actorgericht waterbeheer. Dit houdt in dat publieke en private belanghebbenden vanaf het begin van initiatieven samenwerken en participeren (van Eijk, 2015; van Eijk, 2020). Deze coöperatieve aanpak stimuleert sociale innovatie en nieuwe vormen van samenwerking (van Eijk, 2015; van Eijk, 2020).

De watertransitie is actueler dan ooit. Volgens een recent rapport van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) zijn vergaande aanpassingen in de ruimtelijke ordening noodzakelijk om Nederland voor te bereiden op een toekomst met meer wateroverlast door stortbuien, langdurige droogte en een steeds hogere Noordzee (Schuttenhelm, 2024). Het is een fundamentele, onomkeerbare en noodzakelijke verandering om complexe watergerelateerde problemen aan te pakken en klimaatadaptatie te bevorderen (van der Brugge, Rotmans, & Loorbach, 2005; van Eijk, 2015).

Water en bodem sturend in de ruimtelijke planvorming

De kamerbrief Water en Bodem Sturend van november 2022 pleit om water en bodem meer sturend te laten zijn in de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Functies en ruimtegebruik moeten zo veel mogelijk aansluiten bij de natuurlijke processen van het water- en bodem systeem om ook in de toekomst te kunnen blijven leven, wonen en werken in Nederland (Ministerie van I&W, 2022). Dit vraagt om een omgekeerde besluitvorming: eerst kijken naar de lange termijn, en dan pas keuzes maken voor het heden.

De Omgevingswet: een nieuw impuls voor de watertransitie

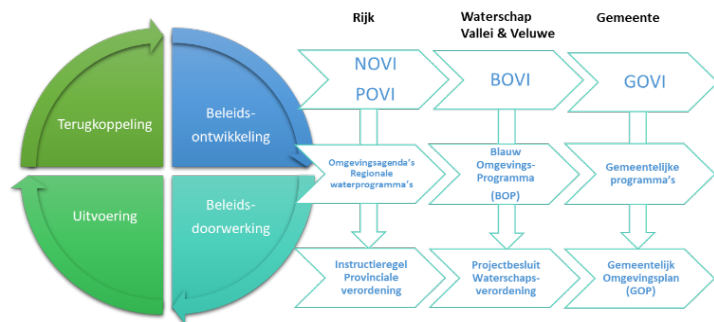
Met de komst van de Omgevingswet op 1 januari 2024 wordt een nieuw impuls gegeven aan de watertransitie, gezien deze aansluit op het maatschappelijke doel van de Omgevingswet. Dit is het bereiken en in stand houden van een veilige en gezonde fysieke leefomgeving met een goede omgevingskwaliteit. Waarbij tegelijkertijd het doelmatig beheren, gebruiken en ontwikkelen van deze leefomgeving centraal staat om te voorzien in maatschappelijke behoeften (Ministerie van Infrastructuur en Milieu, 2016). Grote maatschappelijke opgave leiden tot een ruimtelijke transitie, waarbij ook het waterbeheer in een breder perspectief wordt geplaatst en verduurzaming van watersystemen wordt gestimuleerd: de 'ruimtelijke watertransitie' (Rotmans, 2018). Met de komst van de Omgevingswet worden technische benaderingen van het watersysteem gecombineerd met sociaal-culturele perspectieven. Het transformeert de denkwijze, acties en organisatie van overheden en vraagt overheden samen te laten werken vanuit de **één-overheidsgedachte** (Rotmans, 2018).

Kansen voor lokale overheden

De Omgevingswet biedt voor provincies, waterschappen en gemeenten kansen om gezamenlijke doelen voor de duurzame ontwikkeling van water- en bodemsystemen expliciet te maken in visies, programma's en plannen

(Informatiepunt Leefomgeving, z.d.).

De Omgevingswet volgt een beleidscyclus van vier fasen, waarin de kerninstrumenten in elkaar doorwerken. Deze fasen zijn: beleidsontwikkeling, beleidsdoorwerking, uitvoering en terugkoppeling (Aan de slag met de Omgevingswet, 2022). Figuur 1 illustreert de beleidscyclus van de Omgevingswet met de doorwerking van de 'water' kerninstrumenten.

Figuur 1: Beleidscyclus Omgevingswet en 'water' kerninstrumenten, bron: (van Eijk & Groenhuizen, 2019)

Gat in doorwerking

De afgelopen jaren hebben overheden de eerste stappen gezet richting omgevingsvisies, omgevingsplannen en waterschapsverordeningen. Uit eerder onderzoek is gebleken dat de doorwerking van omgevingsvisies naar omgevingsplannen niet soepel verloopt (van Eijk & Groenhuizen, Van BOVI naar GOVI, 2019). Vooral op tactisch niveau is behoefte aan concrete richtlijnen voor gemeenten om het water- en bodemsysteem als verbindende factor bij duurzame ontwikkeling in te kunnen zetten. Essentieel daarbij is de rol van het kerninstrument programma.

Uit nader onderzoek bij verschillende overheidspartijen is gebleken dat niet alleen de stap van visies naar plannen groot is, maar ook de stap van visies naar programma's (Verheijen, 2024). Waterschappen zijn voornamelijk bezig met het bepalen van strategieën; enerzijds om sneller betrokken te worden en anderzijds om het verhaal van water en bodem sturend vanuit één overheid te presenteren. Daarvoor zijn ze zoekende naar de taak- en rolverdeling van de verschillende overheden. Ook de provincie en verschillende gemeenten hebben vragen over de taak- en rolverdeling en ervaren verschillende knelpunten in de stap van visies naar programma's (zie onderzoeksverslag). Gemeenten zijn hier al verdere stappen in aan het zetten, welke overeen lijken te komen. Het verschil zit in de manier waarop de stappen worden gepresenteerd en worden ingekaderd, oftewel 'framing'. Het vraagt om maatwerk: elke organisatie, cultuur en gebied is anders. Het gewenste eindpunt lijkt overeen te komen: een combinatie van gebiedsgerichte programma's en thematische programma's.

Transitieopgave

De ervaringen binnen het consortium laten zien dat de ruimtelijke watertransitie zich momenteel in een kritieke fase bevindt, de fase ‘versnellen-destabiliseren’ van de X-curve (Verheijen, 2024). Deze fase komt overeen met de ‘take-off’ fase van de S-Curve (Verheijen, 2024). Juist in deze fase komt het veranderingsproces op gang en begint de structuur van het systeem te schuiven. Kenmerkend hierbij is het bewustzijn dat bekende principes niet altijd meer werken, de versnelling van alternatieve innovaties, en de toenemende weerstand en onzekerheid binnen organisaties. Dit is een onzekere periode waarin resultaten nodig zijn om het regime over de ‘rand’ te duwen. De transitie wordt enerzijds gehinderd door het gebrek aan verbinding tussen het strategische niveau (visies, beleidsontwikkeling) en het tactische niveau (programma’s, beleidsdoorwerking). Anderzijds wordt de transitie verhinderd doordat het werken vanuit de één overheidsgedachte in de praktijk als knelpunt wordt ervaren wegens de tegenstrijdigheid over de verschillende taakopvattingen en/of belangen.

Wat de bijzonderheden zijn in de transitieopgave per actor binnen het consortium is uitgewerkt in onderstaande tabel en beschreven in het onderzoeksverslag (Verheijen, 2024).

Tabel 1: Actoren en hun transitieopgave (Verheijen, 2024)

Actor	Transitieopgave
Gemeenten - Stichtse Vecht - Hilversum -	Gemeenten lijken zich te bevinden in de fase ‘emergentie-chaos’. De organisatiestructuur en cultuur is zowel op ambtelijk niveau als op bestuursniveau themagericht. Dit bemoeilijkt de stap van visie naar programma’s waarin water en bodem sturend leidend is. Doorwerking en borging van de principes is dan ook een aandachtspunt. De betekenis van de transitieopgave ligt bij gemeenten vooral in integraal werken, interne afstemming en samenwerking, het tonen van bestuurlijk lef en het maken van lange termijn keuzes in relatie tot het water- en bodemsysteem.
Waterschappen - Hoogheemraadschap Hollands Noorder Kwartier - Hoogheemraadschap Rijnland - Waternet	Waterschappen lijken zich momenteel te bevinden in de fase ‘versnellen-destabiliseren’ en zetten stappen naar de fase ‘emergentie-chaos’. De transitieopgave bij waterschappen omvatten het ontwikkelen van nieuwe werkwijzen en strategieën om met de complexe vraagstukken aan te pakken en om sneller betrokken te worden bij gebiedsprocessen. Daarvoor zijn nog een aantal bewustzijnstappen en meer lef vanuit bestuur en organisatie nodig. Bij externe afstemming en samenwerking zijn gedeelde percepties en gedeeld begrip over de (nieuwe) rolverdeling noodzakelijk. Ook de borging water en bodem sturend is hierbij een aandachtspunt. Onduidelijkheid lijkt in hoeverre water en bodem sturend is verankerd in bestaande wet- en regelgeving. Oplossingen en kaarten lijken zich nog te veel te focussen op het optimaliseren van het systeem en worden nog niet breed gedeeld binnen de organisatie. Ook de interne communicatie en kennisdeling zijn hierbij aandachtspunten.
Omgevingsdienst Regio Utrecht	De Omgevingsdienst heeft nog geen significante stappen gezet in de water en bodem sturend opgave. De uitdaging is om de verbreding op te zoeken en de focus minder te leggen op bodem-milieukundige taken. Daarnaast lijken capaciteit en gebrek aan tijd en middelen ook knelpunten te zijn.
Provincie Zuid Holland	De provincie Zuid-Holland lijkt zich te bevinden in de fase ‘optimaliseren-experimenten’, maar wegens de beperkte opgehaalde informatie is dit lastig te duiden. Ambities rondom water en bodem sturend lijken nog niet volledig te worden gedragen binnen de organisatie. Zo is er nog geen opdrachtgever vanuit de organisatie om de ambities gebaseerd op het water- en bodemsysteem in een programma te vatten. Daarnaast is er onduidelijkheid over of er intern binnen teams en tussen afdelingen voldoende multidisciplinaire samenwerking plaatsvindt om het beleid vast te leggen en projecten te stimuleren.

Wenkend perspectief; gebiedsgerichte interbestuurlijke programma's

Gebiedsgerichte interbestuurlijke programma's waarin water en bodem sturend leidend is, vormen een kansrijke ontwikkelingsrichting voor het transitieproces en de te bewandelen transitiepaden. Water- en bodemsystemen stoppen niet bij de grenzen van gemeenten, provincies en waterschappen, maar rijken verder, vaak over meerdere bestuurslagen heen. Ideaal gezien worden gebieden gericht op stroomgebieden van water- en bodemsystemen. Dit vraagt om een integrale aanpak van de fysieke leefomgeving, waarbij het ontwerp en gebruik van het landschap is afgestemd op natuurlijke kenmerken van het water- en bodemsysteem.

Om dit te bereiken, vragen we overheden samen te laten werken vanuit de één overheidsgedachte en gebiedsgerichte opgaven centraal te stellen. Door interbestuurlijke samenwerking wordt systeemkennis van het water- en bodemsysteem verbonden met kennis over het sociaal-maatschappelijke en economisch systeem. Dit bevordert efficiëntere maatregelen en innovatieve oplossingen. Daarnaast biedt het kansen voor een efficiënt gebruik van financiële en menselijke middelen. Werkzaamheden kunnen op deze wijze beter op elkaar worden afgestemd en zijn gericht op gezamenlijke doelen. Bovendien biedt een dergelijk programma kans om de betrokkenheid van de samenleving te vergroten en invulling te geven aan de participatieverplichting. We streven zo naar het maken van keuzes voor de lange termijn die zorgen voor een veerkrachtiger systeem dat minder kwetsbaar is voor de effecten van klimaatverandering en het bijdragen aan het maatschappelijk doel van de Omgevingswet.

Transitiepaden

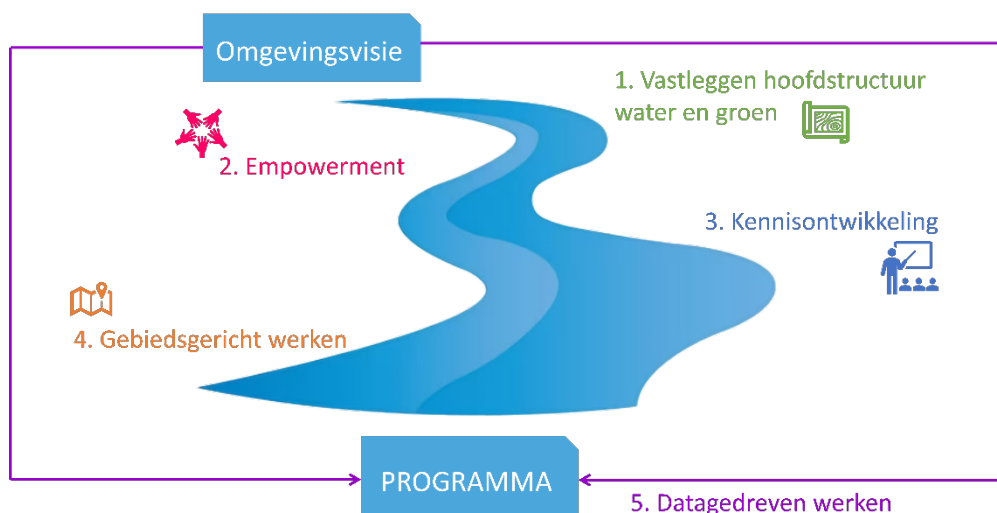
Op basis van de resultaten, discussie en conclusies van het onderzoek, zoals beschreven in het onderzoeksverslag (Verheijen, 2024), worden in dit advies vijf transitiepaden geadviseerd aan het consortium van het Raak-publiek onderzoek (figuur 2). Deze paden zijn van belang om water en bodem sturend goed te verankeren in de beleidscyclus van de Omgevingswet en water- en bodemsystemen leidend te laten zijn in de ruimtelijke planvorming, waardoor de ruimtelijke watertransitie wordt bevorderd:

1. Vastleggen hoofdstructuur water en groen
2. Empowerment
3. Kennisontwikkeling
4. Gebiedsgericht werken
5. Datagedreven werken

Het is daarbij van belang om te benadrukken dat deze paden niet los van elkaar worden gezien. De verschillende paden bestaan naast elkaar, vullen elkaar aan en sluiten elkaar niet uit. Interventies in de transitiepaden ontstaan altijd gezamenlijk en zijn daarom afhankelijk van het proces dat plaatsvindt. De leidende principes voor de transitiepaden, zijn bruikbaarheid, participatie en co-creatie, zoals beschreven in het onderzoeksverslag.

Deze paden gelden voor alle partijen van het consortium. Een randvoorwaarde hierbij is dat voldoende tijd en middelen beschikbaar worden gesteld. Bij de omgevingsdienst en de provincie zijn dit punten van aandacht.

Water en bodem sturend in de beleidscyclus van de Omgevingswet Transitiepaden

Figuur 2: Transitiepaden

1. Vastleggen hoofdstructuur water en groen (strategieontwikkeling)

Dit transitiepad richt zich op het ontwikkelen van een strategisch samenhangend verhaal van water en bodem sturend. De complexiteit van het water- en bodemsysteem in tijd en ruimte en de diepe verankering in maatschappelijke structuren en de beleidscyclus van de Omgevingswet vraagt om een samenhangende kijk van het water en bodemsysteem op strategisch niveau. Belangrijk is dat op strategisch niveau het systeemdenken wordt vertaald naar leidende structuren voor het natuurlijk water- en bodemsysteem. Deze strategische visies vormen de dragers voor toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen en voor vertaalslag naar (gebiedsgerichte interbestuurlijke) programma's en plannen waarin water en bodem sturend leidend is. Ze dragen bij aan het maken van lange termijn keuzes. Het (gezamenlijk) ontwikkelen van kaarten kunnen bijdragen om deze structuren te definiëren en vast te leggen in een visie.

2. Empowerment

Daadkracht en eigenaarschap

De ruimtelijke watertransitie in relatie tot water en bodem sturend en de beleidscyclus vraagt om maatwerk: elk gebied en organisatie is anders. Tevens is daadkracht en eigenaarschap nodig zowel vanuit bestuurslagen als de overheidsorganisaties zelf voor het maken van lange termijn keuzes en water en bodem sturend te laten zijn in de beleidscyclus en de ruimtelijke planvorming. Het tweede transitiepad, Empowerment richt zich hierop. In het kader van doorwerking en empowerment wordt het collectief leerproces pas echt vergroot wanneer individuen, organisaties en gemeenschappen grip krijgen op hun eigen situatie en hun omgeving en dit bereiken via het verwerken van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie (Regenmortel, 2009; van der Zouwen, 2022).

Vaandeldragers

Het tonen van daadkracht en eigenaarschap begint bij het aanwijzen van vaandeldragers en het versterken van de interne afstemming en samenwerking. Vaandeldragers fungeren als voorbeeldfiguren die andere inspireren en betrekken bij de water en bodem sturend opgave. Ze creëren urgentiebesef en bewustwording dat oude principes niet altijd meer werken. Door andere actief te betrekken bij veranderingen binnen de organisatiecultuur, bouwen ze vertrouwen op en creëren ze draagvlak voor de water en bodem sturend opgave.

Collectief leerproces

Vaandeldragers kunnen andere in hun kracht zetten door hen zelf na te laten denken over het vraagstuk, wat bijdraagt aan het collectief leerproces en Empowerment. Bovendien zorgen ze ervoor dat nieuwe werkwijzen en processen binnen organisaties worden geborgd en op lange termijn gehandhaafd blijven. Echter, zonder goed georganiseerde interne communicatie kunnen vaandeldragers niet hun rol vervullen en vice versa. De combinatie van vaandeldragers en goed georganiseerd intern en extern contact vergroot het urgentiebesef, bewustzijn, kennisontwikkeling binnen en buiten de organisatie, het tonen van daadkracht en eigenaarschap en borging van water en bodem sturend.

Een gebiedsgericht consortium

Binnen het Raak-publiek onderzoek leren we op twee niveaus: *in de praktijk* door het organiseren van ateliers, die door de praktijk wordt ingebracht en *van de praktijk* in meer generieke zin, doormiddel van bijvoorbeeld interviews. Door deze ontwikkelde kennis met het gehele consortium en mogelijk daarbuiten te delen, wordt van elkaar geleerd. Daarbij werken we voornamelijk met

verschillende individuen (vaandeldragers) vanuit verschillende organisaties en verschillende gebieden. Dit kan ertoe leiden dat het leerproces voornamelijk op individueel niveau plaatsvindt en niet op organisatie- of op bestuur/systeemniveau. In relatie tot de transitiekunde en het Multi-level perspectief wilt dit zeggen dat de niches, zoals het Raak-publiek onderzoek, niet doorbreken naar het regimeniveau en het landschapsniveau. Hierdoor lopen we het risico dat organisaties vast blijven zitten in hun bestaande structuren, werk- en denkwijzen. Werken vanuit de één overheidsgedachte en het integreren van water en bodem als leidende principes in de beleidscyclus en uiteindelijk in de ruimtelijke planvorming wordt op deze wijze een nog grotere transitieopgave. Het is daarom van belang om de innovatieruimte van het Raak-publiek onderzoek te vergroten en een meer gebiedsgerichte aanpak te hanteren.

Om het collectief leerproces te vergroten wordt het volgende geadviseerd:

1. **Voortzetten van de startbijeenkomst:** geef vervolg aan de bijeenkomst van afgelopen oktober om elkaar beter te blijven monitoren: waar staan we, wat hebben we geleerd en wat zijn de vervolgstappen?
2. **Opzetten van een gebiedsgericht 'sub-consortium':** betrek alle relevante partijen uit een gebied en onderzoek samen de stap van visie naar programma's. Onderzoek daarbij ook de rol van Omgevingsdiensten en Provincies voor een meer holistisch beeld.

3. Kennisontwikkeling

Om te kijken tot een samenhangende kijk op strategisch niveau waarin water en bodem sturend leidend is, is het van belang de wisselwerking tussen de maatschappij en het natuurlijk systeem in elkaar steekt om water en bodem sturend leidend te laten zijn in de beleidscyclus van de Omgevingswet. Daarvoor is het van belang om de opgaven ten aanzien van het water- en bodemsysteem in relatie tot het sociaal-maatschappelijk en economisch systeem te duiden. Het draagt bij aan het integraal en het lange termijn denken. Daarbij zal dit bijdragen aan het vormen van een gemeenschappelijke basis door inzicht te krijgen in gemeenschappelijke uitdagingen en elkaars perspectieven te verkennen, wat zal leiden tot gedeeld begrip. Op deze wijze zal er sneller van elkaar geleerd kunnen worden, omdat dit op ieders praktijk aansluit.

Daarnaast richt het pad zich op het ontwikkelen van kennis rondom de Omgevingswet. Het is van belang om water en bodem sturend goed te laten verankeren in de beleidscyclus van de Omgevingswet. Verschillende overheden doen ervaringen op bij de implementatie van de Omgevingswet. Door ervaringen en kennis hierover met elkaar te delen, kan van elkaar worden geleerd. Dit kan worden gedaan door:

Tabel 2: Werkvormen

Werkvorm	Inhoud
Ateliers	Ateliers en kennissessies zijn essentieel voor kennisontwikkeling. Ze informeren over specifieke onderwerpen zoals 'water en bodem sturend' en de Omgevingswet. Actieve werkvormen zoals, casusbesprekingen, wereldcafés, tijdlijnen of toekomsttekeningen worden daarbij sterk aanbevolen. Dit draagt bij aan empowerment en het collectief leerproces.

Gezamenlijk ontwikkelen van kansrijke concepten als kaarten	Samen ontwikkelen van kansrijke concepten, zoals kaarten over water en bodem sturend bevordert kennisontwikkeling en creëert een gemeenschappelijke basis voor oplossingen.
Leren van experimenten	Leren van experimenten zoals drijvende woonwijken, veenmoskwekerijen, agrarisch waterbeheer, vergroten het systeemkennis, dragen bij aan het lange termijn denken en dienen als inspiratie om dergelijke experimenten elders toe te passen.
Roadshow	Bezoeken aan verschillende overheidspartijen bevorderen kennisontwikkeling en samenwerking door te leren van elkaars uitdagingen en ervaringen

4. Gebiedsgericht werken

Willen we tot gebiedsgerichte interbestuurlijke programma's komen waarin water en bodem sturend leidend is, dan is het ook van belang om gezamenlijk te leren over gebiedsgericht werken.

In het transitieproces is het van belang om te komen tot gedeelde percepties en gedeeld begrip over de (nieuwe) rolverdeling, belangen, zienswijzen en verantwoordelijkheden om te komen tot gedeelde verantwoordelijkheid. Dit gaat gepaard met actief inzetten op externe afstemming en samenwerking.

Bundel krachten en kennis

Waterschappen zijn momenteel bezig met strategisch personeelsmanagement waarbij ze mensen aannemen die meer bekend zijn in het ruimtelijk orderingsdomein om de samenwerking extern te verbeteren. Gemeenten zijn ook druk met het werven van capaciteit voor de implementatie van de Omgevingswet. Houd oog voor elkaars rol en benut elkaars krachten en kennis om de samenwerking te verbeteren. Zowel de rol van de ruimtelijke ordenaars als de water en bodem mensen moeten een meer prominentere rol krijgen om water en bodem leidend te laten zijn in de beleidscyclus.

Leren van bestaande casussen

Gebruik casussen van bestaande projecten, zoals de NOVEX gebieden om te leren over gebiedsgericht werken, hoe dat plek kan krijgen binnen overheidsorganisaties en hoe dat kan worden toegepast voor in beeldvorming zoals gebiedsgerichte interbestuurlijke visies/programma's/plannen waarin water en bodem sturend leidend is. Daarnaast is het belangrijk om van elkaar te leren, welke andere veranderingen plaatsvinden binnen organisaties en hoe dat bijdraagt aan het transitieproces.

Kennisessies en serious games

Organiseer interventies als kennisessies, ateliers en serious games om de externe samenwerking te verbeteren. Spellen, zoals het spel bodembouwers, helpen om inzicht te krijgen in elkaars belangen, zienswijzen en verantwoordelijkheden. Het doen van een spel waarin de verschillende overheidsrollen en sturingsstijlen op basis van een casus naar voren komen kan bijdragen aan de externe afstemming en samenwerking.

5. Datagedreven werken

De uitdaging om water en bodem sturend leidend te laten zijn in de beleidscyclus en ruimtelijke planvorming is steeds ingewikkelder en onvoorspelbaarder. Veranderingen komen vaak onverwacht. Daarom is het cruciaal om het transitieproces goed te volgen bij partijen binnen het consortium en mogelijk daarbuiten. Het vijfde pad, datagedreven werken, is hierbij essentieel. Dit is het fundament van de transitie. Datagedreven werken betekent dat visies, programma's en plannen worden gebaseerd op data en analyses in plaats van op intuïtie of ervaring alleen. Dit proces helpt bij het maken van beter geïnformeerde keuzes, het meten van de effectiviteit van beleid, het identificeren van trends en patronen en interne en externe communicatie en afstemming. Gegevens worden systematisch verzameld, geanalyseerd en omgezet in begrijpelijke inzichten die leiden tot actie. In de context van water en bodem gestuurd beleid betekent data gedreven werken dat gegevens over het water- en bodemsysteem worden vertaald naar beleidsdoelen en concrete maatregelen, waarvan het succes systematisch wordt gevolgd en geëvalueerd.

Monitoring voor het consortium

Voor het consortium is het ook van belang om te blijven doen aan monitoring. We hebben geleerd op verschillende niveaus bij verschillende partijen binnen en buiten het RAAK-publiek onderzoek. Blijf het transitieproces bij deze partijen monitoren om inzicht te krijgen in de stappen die worden ondernomen. Hiervoor is een vragenkader ontwikkeld (zie bijlage 7 onderzoeksverslag). Deze kan worden ingezet in het proces van monitoring. Bij dit vragenkader is het van belang om oog te hebben voor de bruikbaarheidscriteria als evaluatiecriteria (tabel 3). Ze bepalen of de transitie daadwerkelijk tot verandering zal leiden of dat de transitieopgave mogelijk groter wordt wanneer niet wordt voldaan aan deze criteria tijdens het proces.

Tabel 3: Indicatoren voor monitoring (Verheijen, 2024)

Indicatoren	Nee?
Middelen als tijd en geld zijn beschikbaar gesteld	Zorg voor voldoende capaciteit en middelen als tijd en geld
Er is sprake van een samenhangende strategie gebaseerd op het water- en bodemsysteem	Zet in op Strategieontwikkeling
Er zijn heldere uitgangspunten en principes over water en bodem sturend vastgesteld	Zet in op Kennisontwikkeling
Er is sprake van kennisdeling/kennisontwikkeling	Zet in op Kennisontwikkeling
Het collectief geheugen wordt vastgelegd in kansrijke concepten als kaarten	Zet in op Kennisontwikkeling
Experimenten worden uitgevoerd en benut	Zet in op Kennisontwikkeling
Er is gedeelde percepties en gedeeld begrip over elkaars opgaven	Zet in op Kennisontwikkeling en Gebiedsgericht werken
Er is gedeelde percepties en gedeeld begrip over de rolverdeling	Zet in op Gebiedsgericht werken
Er is gedeelde percepties over de belangen, zienswijzen en verantwoordelijkheden	Zet in op Gebiedsgericht werken
Er is vroegtijdige en structurele samenwerking met alle relevante partijen	Zet in op Gebiedsgericht werken
Er is sprake van daadkracht en eigenaarschap zowel vanuit het bestuur als organisatie	Zet in op Empowerment
Er zijn vaandeldragers binnen de organisatie vastgesteld	Zet in op Empowerment
Er is sprake van structurele interne multidisciplinaire samenwerking tussen teams en afdelingen	Zet in op Empowerment
Er wordt gewerkt vanuit data en monitoring	Zet in op Datagedreven werken

Referenties

- Aan de slag met de Omgevingswet. (2022, november). *Het programma onder de Omgevingswet*. Opgeroepen op november 20, 2023, van <https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/>
- Geels, F., & Kemp, R. (2000). *Transities vanuit sociotechnisch perspectief*. Maastricht : ICIS-MERIT.
- Groenhuijzen, P., van der Geest, L., & van Eijk, P. (2022). *Projectvoorstel Water en Bodem sturend in de Omgevingswet*. Velp : Van Hall Larenstein - University of Applied Sciences; Hogeschool Leiden .
- Informatiepunt Leefomgeving. (z.d.). *Beleidscyclus*. Opgehaald van Informatiepunt Leefomgeving: <https://iplo.nl/regelgeving/omgevingswet/beleidscyclus/>
- IPCC. (2023). *Synthesis Report Climate Change 2023*. IPCC.
- Jonker, J. (2019). Governance, de definitie en de toepassing. *Boommanagement*.
- Ministerie van I&W. (2022, november 25). Water en Bodem sturend. Den Haag : Ministerie van I&W.
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu. (2016). *Omgevingswet in het kort*. Den Haag: Ministerie van Infrastructuur en Milieu. Opgeroepen op november 20, 2023
- Regenmortel, T. v. (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie . *Journal of social intervention*, 22-42.
- Rijkswaterstaat . (z.d.). *Waterwet*. Opgehaald van Rijkswaterstaat: <https://www.infomil.nl/onderwerpen/lucht-water/handboek-water/wetgeving/waterwet/>
- Rotmans, J. (2018, Mei). De Omgevingswet als transitieopgave. Rotterdam : Erasmus Universiteit.
- Schuttenhelm, R. (2024, Juni 6). Adviesraad: ook burger verantwoordelijk voor klimaatbestendig Nederland. p. 1.
- van der Brugge, R., Rotmans, J., & Loorbach, D. (2005). *The transition in Dutch Water Management*. Rotterdam: Dutch Research Insitute For Transitions (DRIFT).
- van der Zouwen, T. (2022). *Actieonderzoek doen*. Boom.
- van Eijk, P. (2015). *De (a)quadruple helix: over de duurzame ontwikkeling van watersystemen*.
- van Eijk, P. (2020). *De Omgevingswet als drager van de ruimtelijke transitie?* Water Governance.
- van Eijk, P., & Groenhuijzen, P. (2019). *Verkenning van Doorwerking van Blauwe Omgevingsvisie naar Gemeentelijke Omgevingsvisie*. Velp: Van Hall Larenstein - University of Applied Sciences.
- Verheijen, A. (2024). *Onderzoeksverslag Water en Bodem gestuurde programma's: sleutel tot het bevorderen van de ruimtelijke watertransitie?* Velp: Van Hall Larenstein.
- Vet, K. d., Steen, M. v., & Schram, J. (2021). Toekomst van het waterschap ,Waterschap van de toekomst. *WATER GOVERNANCE*, 7.
- Wensink, W. (2018). Van Waterwet naar Omgevingswet . *WATER GOVERNANCE*, 11.